

А. В. СІРКО,
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри правознавства і гуманітарних
дисциплін,
Вінницький навчально-науковий інститут економіки
Тернопільського національного економічного
університету*

ГОЛОВНІ ВІХИ У РОЗВИТКУ ПРЕДМЕТА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Зроблено логіко-історичний аналіз процесу формування й розвитку предмета економічної теорії як фундаментальної суспільної науки. Розкрита сутність економічних учень найвпливовіших теоретиків, котрі заклали основи нових підходів в царині економіки (А. Сміта, К. Маркса, А. Маршалла і Дж.М. Кейнса), та дана авторська оцінка їх наукового внеску. Аналіз висвітлює також вплив на професійний вибір та інтелектуальний злет цих учених їх особистої обдарованості, освіти, щасливих випадків та доленосних для людства історичних подій. Зроблено висновок, що усі великі економісти були синами свого часу: їхні ідейні погляди мали певні передумови, а висунуті ними концепції стали відповіддю на настійні потреби економіки та суспільства. Аргументується позиція, згідно з якою еволюційна по суті своїй природа предмета економічної теорії, наявна спадковість у загальному процесі формування знання робить некоректним використання у характеристиці його теоретиків поняття «переворот» («революція»).

Ключові слова: предмет економічної теорії, економічна людина, конкуренція, ринкова рівновага, мікроекономіка, макроекономіка, держава.

Постановка проблеми. Ринкове господарство – складна і суперечлива в сутності своїй система економічних зв'язків і залежностей. Процеси її функціонування і розвитку постійно актуалізують проблеми економічного, соціального, а часом і політичного характеру, котрі, як відомо, закорінені в економічних (корисливих) інтересах. Отож, фундаментальна економічна наука покликана виявляти і ґрунтовно вивчати ці проблеми, пізнавати їхню сутність, чинники та наслідки і, певна річ, базуючись на фаховому позитивному аналізі, пропонувати ефективні способи розв'язання, чи, мовою філософів, зняття, наявних суперечностей.

Ґрунтовне осмислення і конструктивне вирішення усього комплексу взаємопов'язаних економічних і соціальних проблем передбачає розширення предметного поля економічної теорії, тобто збагачення змісту предмета цієї науки, зумовлюючи тим самим необхідність нових наукових підходів, парадигм мислення теоретиків, інструментів аналізу даних. Таким чином розвиток явищ і

процесів господарського життя штовхає розвиток економічної науки, а та, у свою чергу, слугує потенційним фактором прискорення суспільного прогресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед новітніх наукових публікацій, присвячених осмисленню проблематики предмета фундаментальної економіки, варто, з нашого погляду, виділити передусім праці таких зарубіжних і вітчизняних учених, як В. Баумоля [1], М. Блауга [2; 3], А. Лібмана [4], А. Гриценка [5], В. Тарасевича [6; 7]. Їхні праці цікаві своїм оригінальним, нестандартним поглядом на минуле і сучасне економічної теорії, авторським прагненням зрозуміти глибоку істину та відстояти її у полеміці з часто легковажними і зарозумілими критиками. Загалом же теперішні провідні теоретики переймаються головним чином сучасним станом економічної теорії, убачаючи у ньому назрілі кризові явища чи, полемізуючи щодо коректності таких різких оцінок, пропонують власне бачення перспективних напрямів розвитку даної науки. У цьому зв'язку нам видається доцільним звернутися до історії економічної теорії з тим, щоби концептуально осмислити найбільш значущі прориви наукового знання в царині ринкової економіки з позицій сьогодення та дослідити при цьому генетичну спадковість у розвитку економічної теорії.

Формулювання цілей статті. Мета статті – простежити еволюцію підходів до розуміння предмета теоретичної економіки, базуючись на економічних ученнях найвпливовіших теоретиків, та розкрити їхню сутність і цінність, виходячи із історичного контексту та реалій нашого часу. При цьому наш підхід реалізує ту ідею, що геній справжнього ученого є чудовим сплавом отриманої освіти, особистої обдарованості та його величності випадку. Тому, аби зрозуміти, які саме фактори зумовили професійний вибір на користь теоретичної економіки та сприяли інтелектуальному становленню видатних теоретиків, варто все-таки поглянути і на їх наукове та особисте життя, дати стислий аналіз подій, що вплинули на їх долю і напрям їхніх теоретичних розвідок.

Виклад основного матеріалу. Виділити найвидатніших представників фундаментальної економічної науки – справа не з легких. Це пояснюється тим, що економічне наукове знання завжди є відносним, більш чи менш наближеним до реальності, а відтак зазнає закономірних змін. Ба більше, таке виділення персоналій несе на собі певний відбиток суб'єктивності через інформаційну обмеженість та/або ідеологічну упередженість. Тому візьмемо за критерій ступінь впливовості ученого на суспільну думку, на піднесення функціональної цінності економічної теорії та її подальший розвиток.

Найбільш впливовими економістами-теоретиками щонайменше, як правило, називають А. Сміта, К. Маркса та Дж.М. Кейнса. Таку оцінку їм,

зокрема, дали П. Семюельсон [7] і Р. Гейлбронер [8]. До цієї трійки, вважаємо, слід додати ще й А. Маршалла. Кожного із названих економістів, судячи за їх популярністю, можна вважати вельми знаковою постаттю у довгому процесі становлення і розвитку предмета економічної теорії.

Адам Сміт (1723-1790) як основоположник класичної політичної економії.

Єдина дитина заможної шотландської родини, дістав шляхетне виховання від матері. Через свою хворобливість мав пристрасть до книжок і щедрю вдачу. У чотирнадцятирічному віці уже був зарахований до університету Глазго, де найбільше уподобав моральну філософію та етику. Через два роки його обдарованість було поцінована стипендією для цільового навчання в Оксфордському університеті. Інтелектуальний застій, що панував там унаслідок корупції, хибних стимулів і відсутності здорової конкуренції, наполегливий юнак компенсував самонавчанням, набуваючи всебічних знань з філософії і літератури. Та, перед самим завершенням свого навчання, залишив Оксфорд і повернувся у Шотландію, де спочатку заробляв на життя лектором, а згодом був обраний професором філософії етики в Глазго. У 1759 р. А. Сміт опублікував «Теорію моральних почуттів» [9], яка принесла йому не тільки славу і дружбу зі знаменитим філософом Д. Юмом, а й щасливе знайомство з лордом Таусендом, котрий пізніше прославився як ініціатор «чайного податку», що призвів до революції і втрати британцями величезної американської колонії. А. Сміт люб'язно прийняв пропозицію лорда бути репетитором для його нащадка і, відмовившись від професорства, разом із вихованцем здійснив двохрічну подорож до Франції, де мав нагоду зустрічатися з Вольтером, Руссо, Кене, Тюрго. Вочевидь, тамтешнє знайомство з фізіократичними уявленнями про те, як працює економіка країни як єдина система, справило на А. Сміта особливе враження, бо, повернувшись до рідного дому, він усамітнився для написання своєї другої знаменитої праці, на цей раз економічної – «Багатство народів», яка побачила світ через довгих десять років, у 1776 р. [10].

«Багатство народів», за оцінками багатьох знаних теоретиків, є свідченням того, що А. Сміт не був першовідкривачем наукових істин в економічній теорії, його геній у цій царині знань радше проявився у здатності синтезувати ідеї та аналітичні підходи, що вже пропонувалися до нього. Підтримавши ту висхідну ідею своїх попередників, що економічна наука має концентруватися навколо проблеми національного багатства, його природи та чинників зростання, він представив у розгорнутому вигляді цілісну систему національного господарства і переконливо довів її здатність ефективно функціонувати завдяки корисливому людському інтересу та вільній конкуренції. Саме переконливість теоретичної системи А. Сміта забезпечила їй величезний успіх: вона стала підґрунтям для подальших наукових досліджень

та, що надзвичайно важливо, для раціоналістичної, відділеної від волонтаризму економічної політики.

Як глибокий знавець людської натури, А. Сміт виокремив дві її універсальні властивості: 1) «однакове в усіх людей постійне і незникаюче прагнення поліпшити своє становище» [11, с. 350], яке, у його розумінні, передбачає як збільшення статків, так і економію праці у майбутньому, а також отримання влади (політичної, громадянської чи військової); 2) схильність до обміну (торгівлі), яка спонукає до пошуку найкращого для себе способу дій, або, у термінах неокласики, найбільш ефективного способу використання обмежених ресурсів задля максимізації власної вигоди і мінімізації «жертв».

Часто критики тепер закидають А. Сміту, мовляв, його концепція «економічної людини» зводить в абсолют корисливий мотив у діях людини. Ми ж переконані у тому, що переслідування особистого (корисливого) інтересу само по собі не відкидає «моральних почуттів», не означає перетворення індивіда в цілковитого егоїста, як і те, що економіст А. Сміт нібито відступився від моральної філософії. Про домінування корисливого інтересу у людській поведінці стверджують і сучасні дослідження, як-от: концепція «економічного імперіалізму» Г. Беккера та «суспільного вибору» Дж. Б'юкенена, за які автори удостоїлися премій імені Нобеля (відповідно у 1992 та 1986 рр.). Авжеж, будь-яка теорія можлива в принципі тільки завдяки допуску елемента спрощення реальної дійсності, абстрагування від другорядних властивостей. Саме завдяки цьому прийому А. Сміт зумів вибудувати свою систему економіки, яку, до речі, у своїх публічних лекціях (ще до видання «Теорії моральних почуттів») називав «доцільністю». Слушним є і зауваження Нобелівського лауреата (2002 р.) В. Сміта, на думку якого, гіпотезу Адама Сміта про те, що людьми рухає егоїзм, легше сприймати, коли визнати таке: «Не обов'язково бути добрими, аби творити добро» [12].

Егоїстичну модель поведінки індивіда у господарській сфері А. Сміт вважав цілком раціональною, щонайменше, із трьох причин. По-перше, врахування корисливого інтересу є надійним інструментом налагодження і підтримування ділових стосунків з контрагентами: «Він скоріше досягне своєї мети, якщо зважить на їхній егоїзм та зможе показати їм, що у їх власних інтересах зробити для нього те, чого він вимагає від них» [11, с. 77]. По-друге, ставка на егоїзм у господарських справах дає більшу свободу, оскільки «ніхто не хоче залежати переважно від благовоління своїх співгромадян» [Там само], і забезпечує гнучкість у прийнятті рішень, що важливо для узгодження інтересів сторін. По-третє, вибір «егоїстичної стратегії» поведінки диктується і тим, що на ринку економічні зв'язки здебільшого знеособлені, деперсоніфіковані корпоративними утвореннями, а це вимагає виважених підходів, страхування

від ризиків опортунізму тощо. Тут ми бачимо, що мудрий А. Сміт заклав загальні, концептуальні основи поведінкової моделі, які пізніше спонукатимуть маржиналістів до пошуку оптимізаційних рішень, а ще далі Г. Саймон, усупереч їхнім формалізованим розрахункам, заявить про об'єктивно обмежену раціональність економічного вибору.

Відштовхуючись від тієї реалії, що всі економічні агенти керуються прагненням поліпшити власне становище, будь-що розбагатіти, А. Сміт задався питанням, чи спроможне суспільство якимось чином підпорядкувати потужну енергію всюдисущих приватних інтересів, або підприємницький дух, загальному добробуту? Така можливість, стверджує він, об'єктивно закладена у саму конструкцію ринкової системи – це механізм конкуренції. Наявна свобода індивідуальних дій на ринку, наживатися за чужий рахунок, як здається з першого погляду, насправді обмежена такою ж свободою дій багатьох контрагентів, а відтак, виникає ефект взаємозалежності усіх учасників ринку, коли кожен із них змушений рахуватися із ринковими обмеженнями (цінами, пропозицією, якістю тощо). За жорсткої конкуренції виробник не в змозі нав'язувати високу ціну, не ризикуючи втратити покупців; так само він ризикує втратити працівників, не оплачуючи їхню працю у відповідності до ринкової ціни; але і шукач роботи, зі свого боку, не може переоцінювати себе, знаючи, що за його спиною теж стоять конкуренти. Виходить, що механізм конкуренції дисциплінує своїх гравців: продавці, конкуруючи між собою, не можуть диктувати покупцям свою волю, а шукають можливостей задобрити їх; покупці ж, конкуруючи між собою, тим самим сприяють підвищенню ціни.

Окрім цього, переконує А. Сміт своїми численними прикладами, ринок пропонує суспільству саме ті товари й послуги, які йому потрібні, і навіть у тій кількості, яка його влаштовує. Коливальними рухами у розмірах попиту, пропозиції і рівнях цін ринок постійно координує виробництво і споживання, ділову активність і зайнятість. Таким чином скрізь, де тільки хазяйнує конкурентний ринок, він ніби «невидимою рукою» (метафора Сміта) спрямовує егоїстичні дії людей на служіння потребам суспільства.

Важливо і те, каже А. Сміт, що ринкова система здатна саморегулюватися, обходячись без жодних команд зверху. Ринок, на відмінну від влади короля, невблаганний арбітр. Саме тому теорія А. Сміта, по суті, є гімном економічному лібералізму, обґрунтованим запереченням необхідності (на той час) державного втручання у механізми ринку. Його філософію ринку влучно передає принцип «laissez faire», який появився за часів Кольбера.

Разом з тим, слід особливо зауважити, що А. Сміт наголошував і на важливості виконання державою своїх обов'язків, як-от: 1) захист прав і свобод громадян, що, за його словами, куди важливіше, аніж матеріальний достаток;

2) піклування про справедливість у доступі до благ; 3) «створення й утримання громадських споруд і громадських робіт, котрі, будучи, можливо, особливо корисними для суспільства в цілому, не можуть, однак, своїм прибутком покрити витрати окремої людини чи невеликої групи людей...» [11, с. 675-676]. Ці функції і дотепер вважаються першорядними серед обов'язків держави. Тому як теоретичне невігластво виглядають спроби безкомпромісних «державників» применшити роль ринку, зводячи чи не всі реальні проблеми до «провалів» («дефектів», «фіаско») ринку, так само, як і спроби адептів ринку, за влучним висловом В. Тарасевича, безсовісно приписати підкреслену державофобію *homo oeconomicus*'а і самому А. Сміту [7, с. 13].

Теорія А. Сміта дала не тільки чітке уявлення про те, як справно працює система ринкового саморегулювання економічних зв'язків, не потребуючи значної участі у ній держави. Вона також учить, що системою господарювання на ринковій основі закладені потужні стимули для постійного піднесення добробуту нації саме завдяки підвищенню продуктивності факторів виробництва (землі, праці, капіталу). Це А. Сміт показує на яскравому прикладі маленької фабрики з виробництва простих булавок, де лише за рахунок розподілу праці між десятьма робітниками виробіток продукції зріс у 240 разів. І хоча учений жив в епоху мануфактурного (ручного) виробництва, коли розміри ринку ще істотно обмежувалися середньовічними ремісничими цехами, купецькими асоціаціями, монополіями та митами, проте його теорія уже була обґрунтована неминучістю появи системи машин, яка спричинить справжній переворот у виробництві. Так А. Сміт переконав, що ринкова система економіки здатна, на додачу до інших своїх переваг, забезпечувати процес нагромадження продуктивного капіталу як передумову стабільного підвищення добробуту народу.

Ми цілком солідарні з В. Тарасевичем у тій думці, що, якби сталося диво і А. Сміт дожив до наших днів, то він, спостерігаючи за економічним світопорядком, не відмовився б від жодної базової ідеї своєї єдиної економічної книги «Багатства народів» [7, с. 5].

Карл Маркс (1818-1883) знаний як теоретик, одержимий ідеєю революції.

К. Маркс, як і А. Сміт, не був професійним економістом, але, на противагу тому, свій шлях до теоретичної економіки проклав через безпосередню участь у гострій політичній боротьбі, яка у 1830-40-х рр. хвилями накочувалась на передові країни Західної Європи. За покликом душі він був революціонером і своє життєве кредо сформулював гранично чітко – «боротьба».

К. Маркс походив із німецької родини середніх статків. Здобув філософську освіту в Боннському і Берлінському університетах, захистив

диплом диктора філософії, проте професорська кафедра була не для нього. Став видавцем газети, яку через гостру критику дій і бездіяльності уряду, невдовзі закрили. Утиски з боку влади змусили його разом із сім'єю більшу частину життя провести в еміграції. У Парижі К. Маркс познайомився з Ф. Енгельсом, обидва відчайдушно захопилися революцією, яка, здавалося, от-от перемаже, і видали у 1848 р. «Маніфест комуністичної партії», який став по суті закликом до знищення капіталістичного ладу. Однак поразка революції змусила його шукати притулок у Лондоні, де він і провів решту свого життя. Там, незважаючи на бідне існування сім'ї та завдячуючи щедрій фінансовій допомозі свого соратника Ф. Енгельса, він вперто і плідно працював над головною книгою свого життя – «Капіталом» [10], яка мала стати біблією для робітничого руху.

Зусилля, докладені К. Марксом для написання «Капіталу», були воістину титанічними. Його написанню передувала підготовка трьохтомного глибокого коментарію до робіт усіх відомих на той час економістів, котрий був опублікований після смерті К. Маркса під назвою «Теорії додаткової вартості» (IV том «Капіталу») К. Каутським. Загальний обсяг рукописів К. Маркса майже 10 тис. сторінок. «Капітал» автору так і не вдалося закінчити: у 1867 р. він видав лише 1-й том, 2 і 3 томи по смертю видав Ф. Енгельс.

Нові історичні реалії, на які припало життя К. Маркса, безумовно, відіграли вирішальну роль у становленні його ідейно-теоретичної позиції. Якщо А. Сміт як економіст-теоретик був архітектором економічного порядку та ідеологом прогресивності капіталістичного ладу, то К. Маркс був діагностом його вад і пророком його загибелі. К. Маркс не погодився зі А. Смітом у розумінні предмету політичної економії. Це – соціальна наука, і вона, за його переконанням, має досліджувати саме виробничі відносини людей та закони їхнього розвитку. І далі, враховуючи те, що дане суспільство постійно роздирає антагонізм інтересів його основних класів, ця наука неодмінно стає класовою. То ж К. Маркс оголосив А. Сміта і його послідовників свідомими апологетами буржуазії, а їх учення осудив як поверхові та вульгарні [13, с. 14, 17], часто вживаючи при цьому лайливу лексику. Сам же як теоретик і ідеолог зайняв позицію пригнобленого робітничого класу, образно кажучи, розкриваючи тому очі на справжню суть, замасковані форми, наслідки та перспективи експлуатації праці капіталом. Звернемось до основних положень економічного вчення К. Маркса.

Свою теоретичну систему він вибудував, спираючись на рикардіанську теорію трудової вартості. Розглядаючи працю як єдину й абсолютну субстанцію вартості та принципово розмежовуючи вартість робочої сили і власне працю як процес її використання, К. Маркс на цій основі суто логічно виводить власну

концепцію додаткової вартості, згідно з якою прибуток капіталістів є нічим іншим, як замаскованою формою привласнення ними неоплаченої частини праці найманих робітників. Далі, стверджує він, через механізм міжгалузевої конкуренції норма прибутку скрізь усереднюється, а тому усіх капіталістів єднає спільний класовий інтерес – підвищувати ступінь експлуатації найманої праці. Таким чином, К. Маркс категорично заперечує постановку наукової проблеми пошуку шляхів зростання багатства нації, якою переймався А. Сміт та інші класики, протиставляючи їй іншу проблему – знищення експлуаторської (хижацької) сутності капіталістичної приватної власності як першопричини економічних криз та соціальних бід.

Обрана К. Марксом парадигма аналізу підводить до жорстко детермінованих його класовим поглядом інших висновків: 1) хронічна внутрішня суперечливість капіталізму зумовлює його нестабільність, адже посилення експлуатації праці має своїм наслідком скорочення споживчого попиту і тому призводить до криз перевиробництва; 2) технічний прогрес поставлений на службу лише власників великого капіталу, а тому є чинником росту безробіття, яке, у свою чергу, стає додатковим фактором посилення експлуатації зайнятих; 3) концентрація і централізація капіталу в ході конкуренції призводить до звуження кола підприємств, а отже, і суттєвого обмеження свободи підприємництва, що також збільшує масштаби безробіття; 4) наростання злиднів і страждань робітничого класу призводить до загострення класової боротьби, закономірним фіналом якої буде крах капіталізму і тоді, як пише К. Маркс, «експропріаторів експропріують» [13, с. 773], а натомість капіталістичної приватної власності організують безринкове господарство за єдиним планом.

Аналіз цього економічного вчення з точки зору вибору предмета, мети і методів дослідження дає нам підстави стверджувати, що К. Марксом більше рухали благородні гуманні наміри – дати бідному працюючому люду приземлену надію на соціально справедливий устрій суспільства, аніж прагнення ученого-економіста пізнати дійсні переваги і обмеження ринкової системи господарства, а відтак, і можливості розв'язання її суперечностей без примусового зламу системи. Аргументом слушності цієї думки є те, що його «Капітал» має більше видань, аніж праця будь-якого іншого економіста, а про самого К. Маркса навіть кажуть, що він був найбільш впливовим серед усіх відомих економістів [14, с. 752]. Політико-економічну модель, «скроєну» за принципами К. Маркса, намагалися, у буквальному смислі, насадити у деяких країнах, за що тамтешні народи поплатилися неймовірно великою ціною матеріальних втрат і людських жертв. Разом з тим, маємо віддати і належне К. Марксу, бо самі є свідками того, як розвиток продуктивних сил, або

технологічний прогрес, з одного боку, кардинально змінює зміст праці, витісняючи людину із виробничого процесу та створюючи умови для її особистісного розвитку, а з другого, – породжує значні проблеми для працевлаштування вивільнених працівників, забезпечення повної зайнятості.

*Альфред Маршалл (1842-1924) як фундатор неокласичної теорії,
акцентованої на мікроекономічному аналізі.*

Маршалл теж здобув добру освіту. Змалку він був «книжковим хробаком», а тому мав небагато друзів. Родина готувала його до духовної кар'єри, проте юнак захопився математикою і, усупереч батьківській волі, скориставшись позичкою, вступив до Кембриджського університету. З відзнакою він закінчив виш і залишився у ньому викладачем політекономії. Якщо філософський фах знадобився А. Сміту для обґрунтування його класичної концепції економічного лібералізму, то А. Маршалл успішно скористався своєю математичною освітою для ґрунтовних системних мікроекономічних досліджень. Будучи уже маститим економістом, він у 1902 р. ініціював зміну «політичної економії» на «економікс», яка успішно прижилася. Основна його праця «Принципи економікс» (1890 р.) [15] майже 50 років слугувала головним підручником з економічної теорії в англomовних країнах.

Злету наукової слави А. Маршалла, певна річ, сприяла криза класичної економічної теорії, яка далася взнаки, починаючи з 1870-х рр. Ідеться про те, що індустріалізована вже господарська система настійливо потребувала прагматичного заземлення загальнотеоретичних положень, а саме помочі науки у прийнятті ефективних рішень ринковими агентами щодо управління витратами і обсягами випуску, щодо врахування мотивації споживчого вибору тощо. Цей виклик з боку реальної економіки спричинив переоцінку цінностей класичної політичної економії, зміну тренду подальшого розвитку предмета і методів теоретико-економічних досліджень, рішучий поворот до забезпечення прагматичної функції даної науки, за визначенням Л. Вальраса, до «чистої теорії».

Знову таки, і А. Маршалл не був першопрохідцем у царині мікроекономіки, адже початок маржиналістській методології задали ще до нього німці Г. Тюнен і Г. Госсен, співвітчизник В. Джевонс, швейцарець французького походження Л. Вальрас та австрієць К. Менгер. Однак він зумів органічно поєднати концепти класичної школи, що ґрунтуються на аналізі причинно-наслідкових і генетичних зв'язків у ринковій системі, та останні прориви економічної думки, пов'язані із математичним і суб'єктивно-психологічним аналізами граничних величин. Він завершив розпочату віденською школою зміну предмета класичної політичної економії: сутність його – ефективний розподіл ресурсів – зберігалася, а зміст оновлювався, збагачуючись новим дослідницьким пріоритетом – вивченням функціональних

зв'язків, або, іншими словами, проблемою економічного вибору, яка постійно постає перед господарюючими суб'єктами в умовах ринку. Завдяки цій зміні, писав М. Блауг, «економіка вперше стала наукою, яка вивчає взаємозв'язок між даними цілями і даними обмеженими засобами, що мають альтернативні можливості використання» [2, с. 276]. Предметне поле науки А. Маршалл бачив таким: «Політична економія, або економічна наука (economics), займається дослідженням нормальної життєдіяльності людського суспільства; вона вивчає сферу індивідуальних і суспільних дій, яка найтіснішим чином пов'язана зі створенням матеріальних основ добробуту» [13, с. 56].

А. Маршалл спромігся покласти край ідейній кризі політичної економії, яка значною мірою затяглася через довготривалу полеміку навколо питання, яка з наявних концепцій вартості є істинною: 1) трудової вартості, 2) факторів виробництва (їхньої продуктивності та «жертв») чи 3) граничної корисності? Він подолав притаманну цим підходам однобічну обмеженість, створивши синтетичну теорію ціни, котра повніше відповідала реаліям ринку. Визнаючи факт існування різноконкурентних ринків, де *a*) або продавці при встановленні ціни пропозиції віддають перевагу виробничим витратам, *б*) або покупці при встановленні ціни попиту надають перевагу суб'єктивній граничній корисності, А. Маршалл витлумачував ринкову ціну як результат зіткнення цін виробників і цін споживачів, як рівнодіючу функціональної взаємозалежності попиту та пропозиції. Його теорія, по суті, знімала проблему джерела вартості як єдиної субстанції ціни, переносячи надалі центр уваги на можливості комбінування, заміщення факторів виробництва, ефективної організації виробництва з обов'язковим урахуванням обмежень з боку ринку. Так, завдячуючи саме А. Маршаллу, в основу подальшої еволюції економічної теорії було закладено неокласичну парадигму.

Джон Мейнард Кейнс (1883-1946) як фундатор макроекономічного аналізу та ідеолог державного регулювання економіки.

Біографія Дж. М. Кейнса була ще більш схильною до його творчого злету як економіста-теоретика, аніж у його, названих нами вище, попередників. Він виріс у сім'ї відомого англійського економіста, професора Кембриджського університету. І навчався він в іменитого вченого, фундатора кембриджської економічної школи А. Маршалла. Як і останній, Дж. М. Кейнс спочатку цікавився математикою, але зрештою захопився економікою. Будучи обдарованим глибоким аналітичним розумом та лідерською вдачею, зробив блискучу не лише наукову, але й політичну кар'єру. Він обіймав високі державні пости, пов'язані з вирішенням важливих для країни фінансових проблем, був редактором економічного часопису, викладачем, а ще – великим знавцем і меценатом музики, мистецтва, театру. Про непересічність цієї

особистості свідчить і те, що він зумів неабияк розбагатіти як біржовий гравець. В історії теоретичної економіки цим успіхом можуть похвалитися лише дві знаменитості: Д. Рікардо і Дж. М. Кейнс. Діловий світ знає його і як одного з архітекторів Бреттон-Вудської валютної системи. Головною книгою його творчої спадщини є «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», яка побачила світ у 1936 р. [16].

Економічні погляди Дж. М. Кейнса зазнали трансформації під впливом грізних подій світової економічної кризи 1929-1933 рр. Криза небаченої раніше сили, немов тайфун, ударила по США: економіка обвалилася на чверть; кожен п'ятий працюючий втратив роботу; масове банкрутство банків обернулося втратою дев'яти мільйонів ощадних вкладів; понад мільйон міських сімей, що придбали житло по закладних, стали безхатченками. Криза перекинулася і на країни Західної Європи. Такий масштабний і тривалий розлад ринкової системи економічних зв'язків, який болісно вдарив по суспільству, став шоком і для прихильників неокласичної теорії. Теоретики не змогли ні передбачити наближення кризи, ні, тим більше, запропонувати ефективні заходи щодо її приборкання. Безсилля теорії перед викликами життя – це ознака її кризи.

За цих обставин Дж. М. Кейнс рішуче розходиться з поглядами свого учителя А. Маршалла, які, на його думку, уже застаріли. Класичний капіталізм з його принципами вільної конкуренції і об'єктивного ціноутворення істотно модифікувався і тому рівноважні стани економіки самі по собі, усупереч формалізованим викладкам неокласиків, можуть створювати ілюзію стабільного добробуту. Загальна ринкова рівновага, показав Дж. М. Кейнс, можлива як за високого рівня безробіття, так і за «перегрітої» від росту цін економіки.

Дж. М. Кейнс, на противагу неокласикам, зосередив свій аналіз на макроекономічній системі – національному господарстві в цілому, оперуючи агрегованими показниками споживання, заощаджень, нагромадження, інвестицій, зайнятості тощо, тобто величинами, безпосередньо пов'язаними з обсягом і динамікою національного доходу. Хоча тут він і не був першим, бо, як зауважив У. Баумоль, серйозні розвідки в макроекономіці започаткувала революційна праця К. Вікселля «Відсоток і ціни», написана ще у 1898 р. [1, с. 75]. Проте якраз «Загальна теорія...» Дж. М. Кейнса дійсно заклала основи нового напрямку економічних досліджень, оскільки вона містить, по-перше, системний аналіз макропроблем і, по-друге, переконливе обґрунтування можливостей їх розв'язання за участю саме держави, з використанням важелів її економічної політики. По суті предмет фундаментальної науки – ефективний розподіл обмежених ресурсів – залишається знову-таки тим же, але Дж. М. Кейнс, у відповідь на злобу дня, збагачує його новим актуальним розділом, новою філософією економічного мислення.

Якщо до Дж. М. Кейнса вважалося, що, відповідно до закону Сея, у самому процесі виробництва формується дохід, рівновеликий вартості виробленої продукції, а відтак, пропозиція породжує власний попит, чи, іншими словами, кризи перевиробництва унеможливаються, то Дж. М. Кейнс довів, що процеси монополізації сучасної економіки з боку виробників і профспілок призводять до спотворень цінового механізму ринкового саморегулювання. Принагідно зауважимо, що новаторська методологія Дж. М. Кейнса не спростовує принцип «доходи = витрати» – на ньому ґрунтується нинішня система національного рахівництва, але вона підводить до розуміння причин назрівання економічної депресії.

Основна причина розладу саморегульованого механізму ринку, на думку Дж. М. Кейнса, криється у відставанні сукупного попиту від сукупної пропозиції, зумовленому двома потужними факторами: 1) стійкою споживацькою психологією та 2) нормою прибутковості капіталу, чутливою до зовнішнього середовища. Через те, що люди мають психологічну схильність до заощаджень, частка сукупного споживання по мірі збільшення доходів хоч і зростає, але повільніше, ніж доходи. Зате прискореними темпами зростає частка заощаджень у доходах. Далі, пояснює учений, між сукупними заощадженнями та інвестиціями обов'язково виникає розрив у просторі і часі, оскільки залучення інвестицій (ділова активність) залежить від низки факторів: очікуваної підприємцями норми чистого прибутку, величини кредитної ставки, темпів інфляції та провокованих ними інфляційних очікувань, рівня податкового навантаження на бізнес, природних та інших факторів. Унаслідок цього розриву чимала частина заощаджень не капіталізується реальним сектором економіки, а тому виникає дисбаланс сукупних витрат суспільства і сукупних доходів на шкоду економічному процесу. Це й призводить до хронічного дефіциту ефективного попиту як на ринку товарів, так і на ринках праці та капіталу.

Забезпечити ефективний сукупний попит, запевняє Дж. М. Кейнс, можливо лише за активної участі держави, гнучкого використання нею інструментарію фіскальної і монетарної політики. Ба більше, цілеспрямована дія регуляторної політики уряду підсилюється мультиплікативними ефектами, які властиві макроекономічній системі. Тому покриття різниці між сукупним попитом і сукупною пропозицією не потребує повного еквівалентного збільшення державних видатків чи зменшення податкових зборів. При цьому, для прикладу, нестача державних інвестицій може компенсуватися додатковою грошовою емісією, яка призведе до здешевлення позичкових грошей і підживлення інвестиційного попиту. Однак, ефективність такої політики залежить від адекватності вибраних урядом заходів реальному стану економіки

(депресія чи піднесення) та своєчасності реагування на нього, а значить, на уряд покладається величезна відповідальність за професійність, сміливість і виваженість його рішень.

Появу нової парадигми економічного мислення, запропонованої Дж. М. Кейнсом, наукова спільнота сприйняла неоднозначно. Щірі прихильники сприйняли новаторські ідеї Кейнса за революцію в економічній науці, чому певною мірою сприяла їхня переконливість, підкріплена статистикою та кількісними розрахунками. Але почув Дж. М. Кейнс і критику, особливо гостру з боку Ф. Гайєка, на думку якого, економіка дирижизму ще більше деформує механізм ринку, призводить до спотворень економічної системи волонтаристськими і некомпетентними рішеннями урядовців. Історія добре пам'ятає суперечку цих двох титанів: австрієць непохитно вірив у саморегулюючу силу ринку і застерігав, що проголошена Дж. М. Кейнсом боротьба з безробіттям у перспективі матиме своїм наслідком жахливу інфляцію, котра породить ще більше безробіття; Дж. М. Кейнс же стверджував своє: «..розширення функцій уряду...я захищаю... як єдино можливий спосіб уникнути руйнування існуючих економічних форм і умов для успішного функціонування особистої ініціативи» [16, с. 455]. Щодо страхітливої перспективи, пророкованої Ф. Гайєком, Дж. М. Кейнс відповідав, що нас тоді не буде, усі будемо покійниками.

Сьогодні є достатні підстави стверджувати, що теорія Дж. М. Кейнса виявилася таки дійсно рятівною для капіталізму. Дієвість його антикризових рецептів була успішно апробована багатьма урядами не лише у 1930-ті рр., а й нещодавно, коли діловий світ вразила вже друга за масштабами фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. Разом з тим, пам'ятним залишається й інший історичний епізод, коли у 1970-х рр. розвинені країни вперше зіткнулися зі стагфляцією (спадом ділової активності та ростом цін) і виявилася слабкість кейнсіанської доктрини. Тоді прийшов час для економічних лібералів знову зайняти висоти в економічній теорії: Ф. Гайєк удостоївся премії Нобеля, пошану здобули монетаристи на чолі з М. Фрідменом. Звісно, на цьому подальший розвиток економічної теорії не зупинився, але найголовніші її здобутки на уже пройденому шляху, як видається, нам вдалося виокремити і належно оцінити.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Як ми з'ясували, усі великі економісти-теоретики були синами свого часу. Економічне вчення класика першої величини А. Сміта було оптимістичним голосом капіталізму, бурхливе народження якого в Англії і Голландії віщувало прогрес і добробут нації. Економічне вчення К. Маркса було уже голосом жертв капіталізму, котрі пізнали на собі жахіття початкової стадії індустріалізації і тому піднімалися на

боротьбу. Економічне вчення А. Маршалла було голосом зрілого капіталізму, який під тиском конкуренції жадібно засвоював новації ефективного господарювання, «хитрощі ринкової гри». Економічне вчення Дж. М. Кейнса стало голосом уже обтяженого монополіями капіталізму, який, втративши рівновагу, звалився у Велику депресію і потребував негайного порятунку ззовні, від держави.

Із цього аналізу ми робимо три принципово важливих і взаємопов'язаних висновки:

По-перше, велич цих економістів підтверджена часом: раціональної альтернативи ринковій системі не існує, принаймні у перспективі, яку ми тільки здатні досягнути, а тому, сприймаючи всю суперечливість, або множинність проблем, економічного розвитку сучасного суспільства, слід облишити ілюзії щодо можливості досягнення економічного порядку позаринковим способом, тобто покладаючись виключно на державу. Держава як інститут покликана для того, аби допомогти ринку, чи, образно кажучи, доповнити «невидиму руку» ринку «видимою рукою» закону.

По-друге, економічна теорія як наука виникла і розвивається, вивчаючи проблеми функціонування і розвитку ринкової системи господарювання, сутність яких загалом зводиться до проблеми ефективного розподілу обмежених ресурсів на мікро- і макрорівнях системи. Складниками даної проблеми є також завжди важливі питання соціальної справедливості і сталого розвитку.

По-третьє, дійсно переворотом в економічній теорії, як і в будь-якій іншій галузі науки, можна вважати доведену необхідність застосування цілком нових принципів, чи підходів. Однак, осмислюючи еволюцію економічної думки, з якої стає зрозумілим, що кожен із навіть найбільш авторитетних учених таки сповна використав надбання своїх попередників і, тільки відштовхуючись від них, зумів приростити більшою чи меншою мірою наукове знання, нам представляється, не коректним вживати поняття «переворот» («революція») стосовно будь-яких уже відомих нам теорій. Адже кожен із маститих теоретиків вніс свій внесок у розвиток тієї ж таки теорії ринкової економіки, осучаснив її, зробив її як міг більш функціональною. І К. Маркс тут також не є виключенням, бо і його вчення, як відомо, спонукало до повороту науковців у бік «чистої» економіки, а гіркий досвід її практичної апробації у ХХ ст. засвідчив правоту корифеїв ринку і в першу чергу А. Сміта, знаменита книга якого змінила світ і продовжує стверджувати свої практичні істини.

Список використаної літератури

1. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад ХХ столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. - 2001. - № 2. - С. 73-107.

2. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе: пер. с англ. / М. Блауг. – М. : Дело Лтд, 1994. - 241 с.
3. Блауг М. Тревожные процессы в современной экономической теории / М. Блауг // К вопросу о так называемом «кризисе» экономической науки: материалы теоретического семинара ИМЭМО / рук. В. А. Мартынов. - Москва : ИМЭМО РАН, 2002.- С. 47-78.
4. Либман А.М. Современная экономическая теория: основные тенденции / А.М. Либман // Вопросы экономики. - 2007. - № 3. - С. 36-54.
5. Гриценко А.А. Економічна освіта: шлях від теорії до практики / А.А. Гриценко // Економіка України. - 2018. - № 10. - С. 53-70.
6. Тарасевич В.Н. Постнеклассический вызов фундаментальной экономической науке / В.Н. Тарасевич // Вопросы экономики. - 2004. - № 4. - С. 107-117.
7. Тарасевич В.М. «Багатство народів» Адама Сміта й підвалини політичної економії / В.М. Тарасевич // Проблеми економіки та політичної економії. - 2016. - №1. - С. 5-17.
8. Самуэльсон П.А. Экономика: пер. с англ. / П.А. Самуэльсон, В.Д. Нордхаус. – М. : БИНОМ, 1997. - 800 с.
9. Хейлбронер Р. Экономика для всех: пер. с англ. / Р. Хейлбронер, Л. Туроу. – М. : Экор, 1994. - 315 с.
10. Смит А. Теория нравственных чувств: пер. с англ. / А. Смит. – М. : Республика, 1997. - 351 с.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо-Пресс, 2007. - 960 с.
12. Smith V.L. Constructivist and Ecological Rationality in Economics. Prize Lecture, December 8, 2002, 2 Interdisciplinary Center for Economic Science, George Mason University, Fairfax, VA 22030-4444, USA [E-resource]. – Available at: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/smith-lecture-2.pdf>
13. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. - Т. 1. Кн. 1. – М. : Политиздат, 1983. - 905 с.
14. Фишер С. Экономика : пер. с англ. / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. – М. : Дело, 1993. - 829 с.
15. Маршалл А. Принципы экономической науки : пер. с англ. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. - 594 с.
16. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег : пер. с англ. / Дж.М. Кейнс. – М. : Прогресс, 1978. - 495 с.

References

1. Baumol', U. (2001). What Alfred Marshall Did Not Know: The Contribution of the 20th Century to Economic Theory. *Voprosy ekonomyky*, 2, pp. 73-107.
2. Blauh, M. (1994). *Ekonomycheskaia mysl' v retrospektyve* [The economic thought in the retrospective view]. Moscow: Delo Ltd.
3. Blauh, M. (2002). *Trevozhnye protsessy v sovremennoj ekonomycheskoj teoryy* [Disturbing processes in modern economic theory] / K voprosu o tak nazyvaemom «kryzyse» ekonomycheskoj nauky: materyaly teoretycheskoho semynara YMEMO / On the so-called “crisis” of economic science: materials from the IMEMO theoretical seminar]. Moscow: YMEMO RAN, pp. 47-78.
4. Lybman, A. (2007). Modern economic theory: main trends. *Voprosy ekonomyky*, 3, pp. 36-54.
5. Hrytsenko, A. (2018). Economic education: the path from theory to practice. *Ekonomika Ukrainy*, 10, pp. 53-70.
6. Tarasevych, V. (2004). Post-nonclassical challenge to fundamental economic science. *Voprosy ekonomyky*, 4, pp.107-117.
7. Tarasevych, V. (2016). “The Wealth of Nations” by Adam Smith and the Foundations of Political Economy. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii*, 1, pp. 5-17.
8. Samuel'son, P. and Nordkhaus, V. (1997). *Ekonomyka* [Economy]. Moscow: BYNOM.
9. Khejlbroner, R. and Turou, L. (1994). *Ekonomyka dlia vseh* [Economics for everyone]. Moscow: Ekor.
10. Smyt, A. (1997). *Teoryia npravstvennykh chuvstv* [Theory of moral feelings]. Moscow: Republic.
11. Smyt, A. (2007). *Yssledovanye o pryrode y prychnakh bohatstva narodov* [Research about the nature and genesis of the wealth of nations]. Moscow: Eksmo-Press.
12. Constructivist and Ecological Rationality in Economics. Prize Lecture, December 8, 2002 by Vernon L. Smith, 2 Interdisciplinary Center for Economic Science, George Mason University, Fairfax, VA 22030-4444, USA. [online] Available at: <https://www.nobelprize.org/uploads/2018/06/smith-lecture-2.pdf>
13. Marks, K. (1983). *Kapital. Krytyka polytycheskoj ekonomyy* [Capital. Criticism of political economy]. V. 1, Is. 1. Moscow: Polytizdat.
14. Fysher, S., Dornbush, R. and Shmalenzy, R. (1993). *Ekonomyka* [Economy]. Moscow: Delo.
15. Marshall, A. (1993). *Pryntsypy ekonomycheskoj nauky* [Principles of economic science]. Moscow: Progress.

16. Kejns, Dzh. M. (1978). *Obschaia teoriya zaniatosty, protsenta y deneh* [General theory of employment, interest and money]. Moscow: Progress.

Sirko A., Doctor of Economic Science, Professor, Vinnitsa training and research institute of economics, Ternopil National Economic University

The Main Stages in the Development of Economic Theory

The logical historical analysis of the process of establishment and development of economic theory as a fundamental social science. The principle of historical and logical unity lies at the basis of the research, while analysing the historical preconditions of developing the scientific views of famous theoreticians of economic theory; the method of analysis and synthesis for consideration of the key ideas and concepts that had the greatest impact on the development of fundamental economics; the method of comparative analysis to characterize the scientists' personality features and the conditions of their creative success. The article traces the evolution of economic theory on the example of the theoreticians whose conceptual approaches made a remarkable contribution into the establishment and development of economic science: A. Smith, K. Marx, A. Marshall and J.M. Keynes. The author scrutinizes the essence and characterizes the value of their economic studies in the historic context and contemporary world. Each of these theoreticians proves to have belonged to their epoch and their studies found powerful conceptual basis to understanding the processes of functioning and development of national economy as an integral. The author also shows the influence of their obtained education, personal talent, friendly support and lucky coincidence on the scientific development of these remarkable theoreticians. The research proves that economic theory developed thanks to study of numerous problems of functioning and development of market systems, expressed by the issue of effective allocation of deficient resources on the macro- and micro-levels of the system. The author draws the conclusion that economic theory is in constant search of effective ways of binding market and state economic regulation. The author argues that evolutionary nature of economic theory as a science about market economic system puts in question the use of the concept of "revolution" in connection with all known theories. The research provides information for more accurate interpreting the history and understanding economic theory as a science, which calls for sustainable development.

Key words: the subject of economic theory, economic personality, competition, market balance, macroeconomics, state.

Сирко А.В., д.э.н., профессор, Винницкий учебно-научный институт экономики Тернопольского национального экономического университета

Главные вехи в развитии предмета экономической теории

Сделан логико-исторический анализ процесса формирования и развития предмета экономической теории как фундаментальной общественной науки. Раскрыта сущность экономических учений наиболее видных теоретиков, заложивших основы новых подходов в сфере экономики (А. Смита, К. Маркса, А. Маршалла и Дж.М. Кейнса), дана авторская оценка их научных изысканий. Анализ освещает также влияние на профессиональный выбор и интеллектуальный взлет этих ученых их личностной одаренности, образования, счастливых случаев и судьбоносных для человечества исторических событий. Сделан вывод, что все великие экономисты были сыновьями своего времени: их идейные взгляды имели определенные предпосылки, а выдвинутые ими концепции стали ответом на настоятельные потребности экономики и общества. Аргументируется позиция, согласно которой эволюционная по существу природа предмета экономической теории, наличная преемственность в общем процессе формирования знания делает некорректным применение в характеристике его теоретиков понятия «переворот» («революция»).

Ключевые слова: предмет экономической теории, экономический человек, конкуренция, рыночное равновесие, микроэкономика, макроэкономика, государство.

Рекомендована до публікації 16.11.2019 р.

Надійшла до редакції 11.10.2019 р.